

Petíciók és kudarcok

A szlovák nemzeti mozgalom és a középfokú oktatás kérdése az 1840-es években

A szlovák–magyar kapcsolatok egyik legfontosabb ütközési pontja a reformkori Magyarországon a középfokú oktatás területe volt. Ez a modern oktatásügy kialakításáért és a magyar nyelvű oktatás bevezetéséért folytatott küzdelem időszaka volt, ami szükségszerűen ütközött a hasonló jellegű szlovák törekvésekkel. Az ellentétek a harmincas évektől kezdve, a magyar oktatási nyelv fokozatos előretörésével párhuzamosan erősödtek fel, és a negyvenes évek első felében kulminálódtak, de különféle intenzitással az évtized végéig napirenden maradtak. Ez a küzdelem az evangélikus egyház által fenntartott oktatási intézményekben volt a leghevesebb,¹ mivel a szlovák nemzeti mozgalom számára ezek az iskolák jelentették a legfontosabb utánpótlási bázist. Az összecsapások kezdetben az iskolákban és az egyházi fórumokon zajlottak, de az itt elszenvedett kudarcok láttán a szlovák nemzeti mozgalom vezetői új módszerekkel próbálkoztak. Az érdekérvényesítés új módja a követeléseiket tartalmazó petíciók összeállítása lett, amit hol az uralkodóhoz, hol a legfőbb végrehajtó hatalomhoz nyújtottak be, és a negyvenes évek végéig ez maradt a

¹ A reformkorban az evangélikus egyház háromféle középfokú oktatási intézményt tartott fenn a négyosztályos kis-, a hatosztályos nagygymnáziumokat, valamint a líceumokat. Ez utóbbi együttes alap-, közép- és felsőfokú képzést jelentett, vagyis a gimnázium után két, majd hároméves jogi, teológiai vagy bölcséleti tanulmányok folytatására volt lehetőség. Én ez utóbbi intézményeknél folyó képzést is a középfokú oktatáshoz sorolom, mivel egyrészt az a gimnáziumi tagozat, másrészt az itt működő diáktársaságok miatt, amelyek tevékenysége rendkívül éles konfliktusokat váltott ki. A diáktársaságoknak azonban különböző életkorú tagjai lehetnek, és a tagság soraiban egyaránt voltak gimnáziumi, teológiai vagy jogi képzést folytató hallgatók. Štúr például, aki nagygymnáziumi tanulmányait a pozsonyi evangélikus líceumban kezdte, és már 1829 őszén, közvetlenül a megérkezése után a társaság tagja lett, míg felsőbb tanulmányait csak 1831-ben kezdte. HUČKO, 1988. 25–27.; SEDLÁK, 1997a 28–30.

szlovák érdekérvényesítés legfontosabb formája, noha eredményt így sem sikerült elérniük.

A magyar oktatásügy első modern szabályozására az 1791. augusztus 12. és 1793. február 12. között tevékenykedő tanügyi bizottság tett kísérletet, amely felvilágosult szellemű reformokat próbált meg bevezetni, és egy törvénytervezetet is kidolgozott az egységes, állam által ellenőrzött oktatásról. Ezek az anyagok végül nem kerültek az országgyűlés elé, ezért az uralkodó, miután több elemet is átvett a tanügyi bizottság javaslataiból az 1806. november 4-én kiadott *Ratio Educationis*ban szabályozta ezt a kérdést. Az oktatásügy reformjára az 1825–1827-es országgyűlésen tettek ismét kísérletet, amikor tanügyi albizottságot alakítottak, amely 1828. január 29. és 1829. január 10. között tevékenykedett. Bár ez a munkája során, az 1793-as programhoz képest nem hozott igazán újat, ugyanakkor a kidolgozott anyag megyei vitája során, 1831–1832-ben a tanügy országos kérdéssé vált. A reformmozgalom ettől kezdve a magyar irányítású és tannyelvű, egységes, polgári jellegű oktatásügy kiharcolását tűzte ki célul, noha az átfogó oktatáspolitikai reform keresztülvitelére az adott politikai helyzetben nem volt esély, csak kisebb, egy-egy részterületen jelentkező átalakításokra (tanítóképzők és politechnikumok felállításának kérdése stb.), ráadásul ez a problematika gyakran a háttérbe is szorult a polgári átalakulás más, nagyobb jelentőségű kérdései mögött. A további radikalizálódás megelőzése érdekében József nádor már 1835-ben figyelmeztette Metternichet, hogy oktatáspolitikai reformok bevezetésére van szükség, de erre a feszült belpolitikai helyzet miatt erre csak 1841 januárjában került sor. Ekkor viszont nem az egykori oktatásügyi albizottság operátuma került az országgyűlés plénuma elé, hanem Mednyánszky Alajost, a budai tanulmányi bizottság elnökét bízták meg egy új javaslat kidolgozásával. A bizottság gimnáziumokkal foglalkozó tervezete 1842 márciusában készült el, de a javaslatot csak 1844 februárjában tűzte napirendjére az Államkonferencia. Az ekkor született döntés a magyarországi gimnáziumok reformját az osztrák örökös tartományok középtanításának megújításával kapcsolta össze, amely 1844 augusztusában született meg, Mednyánszky időközben bekövetkezett halála,

illetve a magyarországi belpolitikai fejlemények (adminisztrátori rendszer, megyei válság stb.) miatt nem lépett életbe. A forradalom előtti időkben az ellenzék ugyan programjába foglalta az oktatás ügyét,² de ezzel kapcsolatos érdemi vitára vagy döntésre az utolsó rendi országgyűlésen már nem került sor. A tanügy irányításának kérdése csak a felelős magyar kormány megalakulásával rendeződött, ami megteremtette az oktatásügy modernizációjának politikai feltételét.³

A 18. század végén, a 19. század első évtizedeiben a hazai közélet és az oktatás nyelve még a latin volt, amelyet az 1790-es évektől kezdődően egy fél évszázad alatt a magyar váltott föl. A magyar nyelv bevezetése a középfokú oktatásban szintén e folyamat része volt, amelynek első lépését az 1791. évi XVI. tc. jelentette. Ez elrendelte a magyar nyelv fakultatív tárgyként való oktatását a gimnáziumokban, az akadémiákon, illetve a Pesti Egyetemen, és erre külön nyelvtanár alkalmazását írta elő. Ezt követően az 1792. évi VII. tc. a magyar nyelv rendes tantárgyként történő oktatását rendelte el a gimnáziumokban, de annak végrehajtásáról nem intézkedett, a törvényt pedig a gyakorlatban nem hajtották végre. A kérdés további szabályozását az 1805. évi IV. tc. is sürgette, de ezt a *Ratio Educationis* sem tette meg 1806-ban, bár az 1777. évi változattal ellentétben a magyar nyelvet a nem magyar anyanyelvűek számára több tantárgy esetében (latin nyelv, latin klasszikusok olvasása, történelem, földrajz, tudományok stb.) kötelező segédnyelvvé tette. A hiányosságokat végül a Helytartótanács pótolta 1814. január 31-én kelt 25.342. számú rendeletében, amely az irányítása alatt álló összes középiskolában immár mindenki számára kötelezően bevezette a magyar nyelv oktatását heti két órában, és megbízást adott az első állami középiskolai magyar tankönyv megírására is. A Versegly Ferenc által írt mű 1816-ban jelent meg, és a helytartótanács 1819-

² „nemzetünk kifejlődésének egyik leghatályosb emeltyűjét, a köznevelést olly irányban vezetnetni igyekezendvén, hogy hazánkfiak munkás polgárokká képeztetvén, ez által személyes függetlenségükre is támaszt nyerjenek.” Az országos ellenzéki konferencia nyilatkozata 1847. március 15-én. KOSSUTH, 1951. 181–182.

³ BÉNYEI, 1994. 66–81.

ben kiadott rendeletei után ez lett valamennyi osztály tankönyve; a „magyar nyelv és irodalom” tantárgyat pedig ettől kezdve külön kezdték el osztályozni. A magyar nyelv fokozatos teret nyert a közéletben is, és 1830-tól mindinkább átvette a latin szerepét. Ezzel párhuzamosan a magyar területeken lévő iskolákban a nyelvórákon felül egyre több tárgyat oktattak magyarul, efelett pedig a reformkor légkörében sokszor szemét hunytak. Ebben a református iskolák jártak az élen, amelyek magyar területeken feküdtek, és autonómiával rendelkeztek, így az áttérés nem okozott különösebb problémát számukra.⁴

Ennek az időszaknak a fő kérdése az volt, hogy a megszűnő latin helyébe a magyar nyelvet milyen módon és ütemben vezessék be. Az ellenzék már 1826. április 17-én felterjesztett törvényjavaslatában követelte ennek bevezetését, ezt az igényét pedig többször is megismételte (1835., 1840), ám az uralkodó mindannyiszor elzárkózott ennek teljesítésétől. Legutolsó alkalommal éppen a Helytartótanács véleményének kikérésére hivatkozott. Az országgyűlés 1843. december 11-én ismét felterjesztette a magyar államnyelvről szóló törvényjavaslatot, amelyet az uralkodó 1844. november 13-án szentesített.⁵ A tanítási nyelvről az 1844. évi II. tc. 9. paragrafusában intézkedett, amely szerint „*az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen*”.⁶ Ez csak a magyarországi, királyi (katolikus) gimnáziumokra vonatkozott, a más felekezetek által fenntartott vagy a horvát területeken elhelyezkedő középfokú tanintézetekre nem. Másrészt ez a törvény sem jelentette a magyar nyelvre való azonnali és automatikus áttérést, mivel ennek nem voltak meg a feltételei (megfelelő tankönyvek, tantervek és tanárok hiánya, a nem magyar anyanyelvű tanulók esetében használható nyelvtudás gyakori hiánya stb.), amit a kortársak közül is többen jeleztek.

A végrehajtás módjának kidolgozása a Helytartótanács feladata volt, amely még 1841-ben, az országgyűlés feloszlása után készített

⁴ MÉSZÁROS, 1988. 66-70.

⁵ BÉNYEI, 1994. 84-102.

⁶ MAGYAR TÖRVÉNYTÁR, 1896. 198.

felmérést a tankerületi főigazgatók körében a magyar nyelv oktatásának lehetőségeiről. Ennek alapján a Helytartótanács 1841. június 30-án felterjesztett jelentésében 44 királyi gimnáziumban látta lehetségesnek a magyar nyelv azonnali bevezetését, további 17 esetében (Pozsony, Breznóbánya, Körmöcbánya, Szentgyörgy, Besztercebánya, Nyitra, Privigye, Rózsahegy, Zsolna, Szakolca, Trencsén, Kiszeben, Eperjes, Lócse, Podolin, Belényes és Temesvár)⁷ pedig a nemzetiségi arányoknak miatt hat éves átmenetet javasolt. Bár a jelentést az Államkonferencia elfogadta, ám az uralkodó Kollowrat ellenvéleményét látva 1842. március 17-i leiratában a döntést elhalasztotta. A javaslat 1844. május 8-án került ismét az Államkonferencia elé, de az itt született döntés az uralkodó ezúttal elfogadta, és ez továbbította a rendeknek 1844. június 17-i királyi leiratában. A végrehajtás módját a Helytartótanács szabályozta az 1844. augusztus 6-án kelt 25.217. sz. rendeletében, miszerint az 1844–1845. évi tanévtől kezdve 44 királyi gimnáziumban magyarul kell tanítani az összes tárgyat a latin *syntaxis ornata*, a retorika-poétika, valamint a görög-római régiségtan kivételével, amelyek esetében fokozatosan kell a magyar nyelvet bevezetni, míg a többi 17 esetében maradt a hat évig tartó átmenet.

Ez a számot a pozsonyi és kassai és a nagyváradi tankerület főigazgatóinak jelentései tovább módosították, mivel kilenc gimnázium (Nyitra, Privigye, Rózsahegy, Besztercebánya, Trencsén és Szentgyörgy, Pozsony, illetve Temesvár és Belényes) igazgatója nem kívánt élni a moratórium nyújtotta lehetőséggel, és önhatalmúlag a magyar nyelv azonnali bevezetése mellett foglalt állást. Az 1844–1845. évi tanévtől kezdve már itt is magyarul folyt az oktatás, ezért a Helytartótanács 1845. április 1-jén kelt felterjesztésében ezen gimnáziumok esetében a status quo fenntartását, a többiekében pedig a következő tanévtől kezdve a legelső osztályból kiindulva a magyar tannyelv fokozatos bevezetését javasolta. A Magyar Kancellária, bár nem értett egyet az igazgatók önkényes lépésével szintén elfogadta ezt az álláspontot, és az Államkonferencia úgyszintén.

⁷ A felsorolt gimnáziumok döntő többsége a Felföldön helyezkedett el.

A görögkeleti, a református és az evangélikus egyház autonómiájuk birtokában maguk határozták meg középfokú tanintézeik oktatási nyelvét és az áttérés módját, így a szlovák régió evangélikus iskoláiban a nemzetiségi arányokat figyelembe véve több helyen nem a német lett a tanítás nyelve.⁸

A magyar nyelv közoktatáson belüli előretörésére a szlovák nemzeti mozgalom is egyre erőteljesebben reagált, és hasonló nyelvi igényekkel kezdett fellépni, ami több területen komoly konfliktusokhoz vezetett. A legnagyobb ellentétet a különféle diáktársaságok tevékenysége, a szláv nyelvoktatás kérdése és Ludevit Štúr tanári működése, valamint az uralkodóhoz benyújtott szlovák petíciók jelentették.

Szlovák diákok több evangélikus líceumban és gimnáziumban is nyelvművelő diáktársaságokat alakítottak (1824 és 1838. Késmárk, 1827. *Společnost Česko-slovanská*, 1828. Eperjes, 1832. Lőcse, illetve Rozsnyó és Selmecbánya). Mivel a pozsonyi diáktüntetések hatására Helytartótanács 1836. szeptember 20-án kelt rendeletében betiltotta ezeket az egyesületeket, válaszul szlovák részről 1837 júniusában Alexander Boleslavín Vrchovský vezetésével létre hozták a *Vzájemnost* (Kölcsönösség) nevű titkos diákszervezetet, amely 1840-ig működött, és már nemcsak oktatási, hanem politikai kérdésekkel is foglalkozott. Ezen koncepció jegyében tevékenykedett a kor másik kulturális egyesülete, az 1844. augusztusában alapított *Tatrin*, mely Ludevit Štúr vezetésével osztársadalmi szinten próbálta meg képviselni a szlovákok érdekeit (felnőttképzés a vasárnapi iskolák keretében, az alkoholizmus elleni küzdelem, könyv- és tankönyvkiadás, gazda- és ifjúsági egyesületek alakítása és támogatása, tehetséges diákok anyagi támogatása, egy szlovák nemzeti múzeum gyűjteményi alapjainak lerakása stb.). A feloszlatott ifjúsági egyesületek helyét a reformkor végén a Jan Francisci által Lőcsén, 1845 februárjában létre hozott *Jednota slovenskej mládeže* (Szlovák ifjúság egysé-

⁸ A magyar oktatási nyelv bevezetésének problematikájára ld. MÉSZÁROS, 1988. 71–73.; BÉNYEI 1994. 97., 105–106.; SZEKFÜ, 1926. 530–532., 538–540.; KORNIS, 1927. 442–472. (Az 1844. évi állapotokra ld. Az I. számú táblázatot.)

ge) vette át, mely a korábbi tiltásoknak köszönhetően már csak magánintézményként működhetett, de 1848. május 31-ig szintén a fenti elgondolás jegyében folytatta tevékenységét. A társaság központja Lőcsén volt, rövidesen azonban Pozsonyban, Késmárkon, Selmecebányán, Eperjesen és Szarvason is megalakultak a helyi szervezetek.⁹

A korabeli oktatási rendszer keretei között szláv¹⁰ nyelvi képzésre a különféle nyelvművelő diáktársaságokon és a líceumok nyelvi intézetein belül volt mód, bár ez a kétféle képzési forma sok helyen szorosán összefonódott, főként a diáktársaságok betiltása után. Ezt követően szlovák részről immár az volt a cél, hogy a nevezett intézményeket nyilvános jogúvá alakítsák, tevékenységüket más területekre is kiterjesszék (szláv nyelvi és irodalmi képzés, előadások a szláv történelemeről stb.), míg magyar részről ezeket kizárólag a teológushallgatók nyelvi képzésére akarták korlátozni, amire a pozsonyi evangélikus líceum Cseh-Szláv Tanszéke és Szláv Intézete körüli huzavona volt a legjobb példa.

A legfontosabb oktatási intézmény a pozsonyi evangélikus líceumban létrejött Cseh-Szláv Tanszék volt, amely azzal a céllal jött létre, hogy a szlovák anyanyelvű teológushallgatóknak nyelvi képzést biztosítson. Az intézet vezetője Juraj Palkovič, rendkívüli professzor volt, aki a kezdetben ingyen oktatott. Anyagi téren változást csak az hozott, hogy 1825-ben a dunáninneri került ülésén 300 forint értékben alapítványt hoztak létre a tanszék javára, ami évi 38 forint

⁹ SEDLÁK, 1997b 76–106., 155–177.

¹⁰ Az 1840-es években a modern szlovák irodalmi nyelv még nem létezett, csak a köznép által használt három nagy regionális nyelvjárás, illetve másik két, főként értelmiségi körök által írásban alkalmazott variáns. A katolikusok az Anton Bernolák által létrehozott, a nyugat-szlovák nyelvjáráson alapuló változatot, míg az evangélikusok a kralicei Bibliában alkalmazott archaikus cseh nyelvet használták. Ekkor még arról is vita volt, hogy a szláv kölcsönösség jegyében a cseh nyelvet használják szlovák irodalmi nyelv gyanánt, amely gondolat legjelentősebb képviselője Ján Kollár volt. Ezzel szemben Štúr és követői 1843 júliusában egy középszlovák nyelvjáráson alapuló, új irodalmi nyelv kialakítása mellett foglaltak állást. Az új nyelvet bemutató első nyelvkövek 1846-ban jelentek, a kodifikációs munkát pedig Martin Hattala fejezte be 1852-ben. KOVÁČ, 1998. 109–111., 123.

tiszteletdíjat jelentett Palkovič számára. A tanszék rendkívül nagy jelentőséggel bírt, mivel ez volt az egyetlen ilyen intézmény a szlovák régió területén, amely intézményesített anyanyelvű képzést nyújtott a szlovák fiatalok számára. Emiatt igyekeztek ezt továbbfejlesztetni, amire a tanszékkel szorosan összefonódó Szláv Intézet a maga könyvtárával és levéltárával jó lehetőséget nyújtott. A tanszék egyben követendő példának is szolgált a többi evangélikus líceum számára, ahol ennek mintájára hasonló, intézményesített nyelvoktató szervezeteket létrehozni.¹¹

A tanszék életében új szakaszt nyitott Ľudevít Štúr fellépése, aki a szlovák nemzeti mozgalom több nagy alakjához hasonlóan (Jozef Šafárik, Juraj Palkovič, Ján Kollár stb.) ebben az intézményben végezte tanulmányait. 1837. február 1-jén Palkovič helyettesévé választották, de fizetést nem kapott. 1838 szeptemberében oktatói tevékenységét feladva Halléba ment tanulmányútra, ahonnan két év múlva tért vissza Pozsonyba.¹² Itt visszautasította a késmárki líceum által felkínált állást, mert a koronázó város politikai és kulturális szempontból összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségekkel szolgált a számára, mint a szepességi kisváros. Visszatérése után a fő célja az volt, hogy a rendes tanárrá nevezzék ki, a tanszék pedig nyilvános jogú legyen, mivel fennállt a veszélye annak, hogy az idős Palkovič halála után a tanszék megszűnik. Ez a kísérlet az evangélikus egyház frissen megválasztott főfelügyelőjének, gróf Zay Károlynak¹³ az ellenállásán megghiúsult, és elindította azt a konfliktussorozatot, amely később a reformkori szlovák–magyar kapcsolatok legkeményebb, nemzetközi hullámokat is vető összecsapásává fajult.

¹¹ MARKUSOVSKÝ, 1896. 457–464.; BAKOŠ, 1957. 30–33.

¹² HUČKO, 1988. 55–57., 59–61.

¹³ Zay Károly főfelügyelővé választása után az evangélikus egyházon belül felerősödtek a szlovák–magyar ellentétek, ami nemcsak Zay személyiségével magyarázható, hanem azzal is, hogy ekkor kezdte a magyar nyelv felváltani a latint (az egyházon belüli magyar nyelvű levelezés vagy anyakönyvezés bevezetése, a Zay-Ugróci tanterv 1841-ben, amely a modernizáció mellett a magyart tette meg a tanítás nyelvének, a szlovák pedig továbbra is csak a segédnyelv szerepét töltötte be stb.).

A konfrontáció Zay 1840. október 8-án, Štúr bátyjához, Karolhoz írt levelével kezdődött. Ebben arra kérte, hogy tartsa vissza öccsét attól, hogy a hatályos törvények ellenére a pozsonyi liceumban szláv tanszéket létesítsen, és inkább valamelyik környező országot ajánlotta erre a célra. A levélre maga Ludevit Štúr válaszolt október 25-én, aki – miután Halléből visszatért és megismerte a helyzetet – arra hívta fel ellenfele figyelmét, hogy mennyire fontos a nyelvgyakorlás, és ezzel együtt a tanszék legitim működése, valamint a haza javára munkálkodni. Álláspontja szerint szükség van a nyelvi képzésre a lelkészek esetében, mivel „*csaknem az egész egyházkerület tisztán szláv egyházközsegekből áll, ezért célszerű van egy ilyen tanszék az egyetlen liceumunkban*”. Zay október 31-én kelt válaszlevelében kifejtette, hogy az európai kultúra és szabadság előretolt bástyájának, a független Lengyelországnak a bukása után, annak történelmi szerepét Magyarország vette át. Azért, „*hogy ezt a szerepet végre tudja hajtani, szükséges az, hogy óvakodjunk az ellenséges elemekkel való mindennemű kapcsolattól, és elmagyarosítsuk ennek öntudatlan hordozóit, a magyarországi szlávokat: ha ezzel késlekedünk, akkor rövidesen a cár XIV. Lajos módjára kiálthat majd fel, de nem azt fogja mondani, hogy «nincsenek Pireneusok», hanem hogy nincsenek «Kárpátok», és azután már semmi egyéb nem marad, búcsút mondhatunk kultúrának, szabadságnak protestantizmusnak.*”¹⁴ Štúr kinevezését a helyi, illetve a kerületi konventnek kellett volna jóváhagynia, de erre Zay tiltása miatt csak 1841 őszén került sor,¹⁵ és ismét csak fizetés nélküli helyettes tanár lett, így anyagi gondjai enyhítésére cseh részről évi 100 arany pénzügyi támogatás kapott.¹⁶

1840 őszén, éppen a szlovák diákok nyelvművelése kapcsán egy komoly sajtópolemia kezdődött, amit Kramarcsik Károlynak, a roznyói gimnázium tanárának a *Társalkodó* hasábjain 1840. november 14-én megjelent, *A panslavismus hősei Lőcsén* című írása indította el. A Szatócs álnéven publikáló tanár a lőcsei cseh-szláv társaság által

¹⁴ AMBRUŠ, 1954. 489–497.

¹⁵ BAKOŠ, 1957. 67–69.

¹⁶ CAMBEL, 1987. 700–704.

kiadott *Jitřenka* című irodalmi évkönyvet támadta, mint pánszláv kiadványt, de ezért nem a szlovák fiatalokat, hanem tanárukat Michal Hlaváčeket tette felelőssé. A cikk hatására meglehetősen éles hangú vita robbant ki, amely leginkább a *Társalkodó* című folyóirat hasábjain folyt, de jelentek meg ezzel kapcsolatos írások más sajtótermékekben is (*Hírnök*, *Pesti Hírlap* stb.). A hónapokig tartó vitába szlovák, illetve magyar részről a reformkori politikai és tudományos életének több nagy alakja is részt vett (Zay Károly, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, Lukács Móric, Szentiványi Károly magyar, L'udevit Štúr, Pavel Tomašek, Ján Chalupka, Michal Hlaváček, Ján Seberíny, Ján Čaplovič szlovák, illetve Leo Thun cseh részről). A sajtópolémia nemcsak átterjedt a birodalom más részeire is (Bécs, Csehország, Horvátország), de az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ban szintén jelentek meg írások erről a témáról pro és contra, hanem több német nyelvű röpirat is napvilágot látott erről a témáról.¹⁷ Ebből a vitából két olyan álláspontot szeretnék kiemelni, amely jól megvilágítaná két szembenálló fél érvrendszerét. A magyar álláspont esetében Zay Károlyt idézem, aki szerint „szláv testvéreinknek vagy magyarosodniok kell – fenntartván teljes épségben vallásokat, szabadságjokat – vagy mindennek föláldozásával az Éjszakkal összeforradniok. Szabadság vagy ostor? szabad a választás”, de a „szellemi haladásnak, az értelmiségnek hű levantái, a protestansok, soha hiú magányérdeknek föl nem áldozandják az emberiség közérdekeit, legkevésbé etymologicus kutatásoknak és nyelvbéli gyakorlásoknak”.¹⁸ A szlovák álláspontot ezzel szemben Matej Kosec, pojniki evangélikus lelkész képviselte, aki szerint a „panslavismus csupa, tiszta nyelvészeti törekvés, vagyis némely szláv ifjoncoknak afféle igyekezetök, hogy ne csak anyai nyelvöket, hanem a rokon lengyelt, orosz, szerbet, illyet stb. is értsék. E tulmagyar urak pedig ez alatt még más valamit is lappangani vélnek, azért keresnek is, de valóban sohasem

¹⁷ A vita anyagára ld. RAPANT, 1943. II. 63–68., 74–90., 93–101., 110–130., 140–168., 191–205., 217–232., 276–278., 283–284., 294–298.; CABEL, 1987. 705–710.

¹⁸ Zay 1840. november 24-én nyílt levelet írt erről a témáról, ami nyomtatott formában december 19-én jelent meg a *Társalkodó*ban. RAPANT, 1943. II. 75.

találnak, kivéve netalán némely költői főeknek agyrémeiket, amelyekre azonban minden érett s komoly eszű férjfi alkalmaztatni el nem mulasztja azon ismert szavakat: a festőnek és a költőnek minden szabadságában áll”.¹⁹ A vitában, a résztvevők nagy száma ellenére sem sikerült közös nevezőre jutni, és a különféle szlovák kulturális és nyelvművelő mozgalmakkal szemben használt pánszláv jelző pedig csak tovább rontotta a helyzetet.

A magyar részről a szlovák nemzeti mozgalomra aggatott pánszláv minősítésnek valójában nem volt semmiféle reálpolitikai alapja, és a magyar nemesség félelme az esetleges orosz expanziótól irreális volt. Ez a gondolat meglehetősen régi keletű volt, hiszen már az 1790-es években megjelent a korabeli szellemi életben (Orczy Lőrinc, Batsányi János, Pálóczi Horváth Ádám, Berzeviczy Gergely, Csehy József, Barcsay Ábrahám, Kazinczy Ferenc, Horváth István, Cserey Farkas, Döbrentei Gábor stb.). Ezt hatást akkor Lengyelország harmadik, végső felosztásának sokkja váltotta ki, amelyben Magyarország pusztulásának előképét látták. Ezt az érzést az 1830-as lengyel felkelés bukása tovább fokozta, és a vízió a reformkor irodalmi és politikai közgondolkodásnak egyik fontos alap gondolatává vált.²⁰

A közvetlen orosz fenyegetés alaptalansága mellett azonban nem szabad megfeledkezni a pánszláv eszmék „beszivárgásáról” sem, ami a 19. első felében reális „veszély” volt, hiszen a nemzeti ébredés idején a birodalom szláv népei természetes egyszerűséggel fordultak a szláv kölcsönösség ideája, illetve az orosz nyelv és kultúra felé. A szlovák nemzeti mozgalom több vezetőjének is volt kapcsolata egyes, Magyarországot megjárt orosz tudósokkal (Mihail Petrovics Pogogyin, Izmail Ivanovics Szeznjevszkij, Oszip Makszimovics Bodjanszkij stb.), ráadásul az oroszországi pánszláv mozgalom egyik vezéralakja éppen Pogogyin volt. A szlovák-orosz viszonyoknak ez a változata viszont kimondottan magánjellegű volt, amely nemcsak

¹⁹ A cikket a szerző eredetileg *Még valami a magyarországi szlávok magyarosítása és magyarosodása ügyében* címmel a *Társalkodó* című folyóiratnak szánta, de a szerkesztőség nem közölte a szóban forgó írást. RAPANT, 1943. II. 142.

²⁰ CSAPLÁROS, 1977. 44–69.; KOVÁCS, 1973. 220–228.

teljesen független volt a hivatalos orosz politikától, hanem Szentpétervár külpolitikai szándékaival is szemben állt.²¹ A magyar részről érvként használt pánszláv jelző viszont rendkívül negatív hatást gyakorolt a szlovák–magyar kapcsolatokra. Nemcsak minimálisra csökkentette a probléma tárgyalásos rendezésének lehetőségét, hanem nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy a szlovák politikai elit mind a reformkor, mind a forradalom és szabadságharc idején a magyarokkal szemben keressen támogatást, amit hol Bécsben, hol a birodalom szláv népeinél, főként a horvátoknál és a cseheknél találtak meg.

A szláv nyelvoktatás és az intézetek kérdése 1841. szeptember 8-án került először az evangélikus egyház egyetemes konventje elé. Itt a szlovák ügy hívei, Ján Seberiny és Pavol Jozeffy vezetésével kisebbségben maradtak a Zay Károly főfelügyelő vezette többséggel szemben, és a bányai kerület javaslatára több intézkedés is született az egyházon belüli „pánszlávizmus” visszaszorítására. Egyrészt döntést hoztak arról, hogy *„a hittudományi candidatusokat, ha a honi nyelven elegendő jártassággal nem bírnak, semmi szín alatt fel ne szenteljék”*, másrészt több határozat született a nyelvművelő diáktársaságok ellen. Ezek szerint az iskolai *„tót társulatok, azoknak idővel vészes irányzatukká fajúlhatása tekintetéből, végképen eltöröltetnek, [...] az illető tanítóknak pedig illetően baliránynak elnézése vagy éppen nevelése hivatalvesztés alatt tilalmaztatik”*. A hittudományi képzés keretében a szláv nyelvoktatás megmaradt, de ezt a tevékenységet kizárólagosan „homiletikai gyakorlatokra” korlátozták, a hasonló jellegű belföldi vagy külföldi társaságokkal és intézettekkel való kapcsolattartást pedig megtiltották.²²

A sorozatos kudarcok szlovák részről oda vezettek, hogy az egyházi fórumok helyett petíciók szerkesztésére határozták el magukat, amelyeket az uralkodóhoz kívántak benyújtani. 1840-ben már egyszer felmerült ez az ötlet, amikor az országgyűléshez kívántak fordulni, de végül elálltak ettől a szándékuktól. A magyar nyelv egyhá-

²¹ ARATÓ, 1960. 244–251., 256–275.

²² RAPANT, 1943. II. 258–265.

zon belüli előretörésére a szlovák értelmiség egy részének²³ válasza, a *Szlovák felségfolyamodvány* című petíció volt, amelyet 1842. június 6-án Pavol Jozeffy szuperintendens vezetésével Metternich kancellárnak nyújtottak át, és különféle nyelvhasználati jogokat kértek tőle (latin nyelvű anyakönyvezés és a cseh nyelvű istentisztelet további fenntartását, szlovák nyelvű cenzor alkalmazása, szláv tanszék felállítását a pesti egyetemen stb.). A középfokú oktatás kérdéseivel a kérvény 5. pontja foglalkozott, amely a pozsonyi evangélikus líceumban működő szláv tanszék, illetve a máshol működő hasonló intézetek megerősítését vagy létesítését kérte.²⁴ A programot Metternich minden ígérete ellenére sem teljesítette, az egyetemes konvent pedig 1842 júliusában bizottságot küldött a panaszok kivizsgálására. Ez csak tovább rontotta a helyzetet, mivel a magyar hazafias sajtóval és a közvéleménnyel egyetemben arra a tényre helyezte a hangsúlyt, hogy a szlovákok a szolgálati út betartása helyett Bécshez fordultak támogatásért. A petíciót aláíró csoport továbbra is Bécsből várta a segítséget, Jozeffy 1842-ben és 1843-ban ismételten Metternichtől, illetve József nádortól, Kollár pedig Kollowrattól kért segítséget a petícióban foglaltak teljesítéséhez. 1844. május 19-én újabb petíciót terjesztettek fel az uralkodóhoz. Bár ezeket a kéréseket sem teljesítette, a második folyamodványnak köszönhetően 1845-ben engedélyezték Štúr lapjának, a *Slovenskje Národňje Novininek* a megjelenését.²⁵

Szlovák részről 1843 őszén ismét megkísérelték, hogy Štúrt, Palkovič professzor helyére, vagy – rendes tanárként – annak helyettesévé nevezzék ki, de az iskola tanfelügyelője, Bajcsi József ezt megakadályozta. Bajcsy arra hivatkozott, hogy a patronátus nem erősítette meg Štúrt jelenlegi pozíciójában, ezért 1843. október 11-én megtiltotta számára a további tanítást. Štúr ennek ellenére tovább oktatott, ezért a pozsonyi helyi konvent 1843. december 31-én végleg eltiltotta a tanítástól. Mivel a tanszék nem szűnt meg, ezért Jozeffy és Seberíny szuperintendensek kiálltak amellett, hogy he-

²³ A petíciót aláíró csoport nagyrészt Štúr követőiből állt. ŠKVARNA, 1997. 304–305.

²⁴ RAPANT, 1943. I. 113–117.

²⁵ ARATÓ, 1960. 120–124.; CAMEL, 1987. 710–712.

lyezzék vissza korábbi pozíciójába, de a konvent ragaszkodott döntésének jogosságához. A vitában végül Zayhoz fordultak, aki 1844. május 9-én a pozsonyi városi konventnek adott igazat, így Štúr tanári pályafutása Pozsonyban végleg befejeződött. A történetek után néhányan Štúr egykori diákjai közül levelet intéztek Jozeffy szuperintendenshez, miszerint az *„ifjúság elhagyja a maga Sionját és az Úr nevében más iskola felé fordul”*, és tizennyolcan tüntetőleg a lőcsei evangélikus liceumban folytatták tanulmányaikat.²⁶

A szlovák nyelvi képzés ügyének „rendezésében” Kossuth Lajos is komoly szerepet játszott, hiszen 1841-ben és 1842-ben éppen a bányai kerület részéről vett részt az evangélikus egyház egyetemes konventjén. A szlovák egyesületek és a pozsonyi szláv tanszék elleni határozatokat Štúr az ő nevéhez kapcsolta.²⁷ Kossuth álláspontját ebben a kérdésben jól mutatja, 1842. június 30-án Zay Károlyhoz írt levele. Eszerint *„ha mi a jövő Conventen nem lennénk elég erősek megmutatni, hogy vallásunkat, egyházunkat, a slavismus vagy panslavismus rakhelyévé alacsonyítatni 's azzal identificáltatni nem engedjük”*, akkor az *„Ország kénytelenítettnek meggyőződni arról, hogy az evang. egyház olly fegyverek műhelye, mellyek a magyar álladalom életerejét támadják”*. Abban az esetben *„ha conventünk a tótok ellenében egyházunk becsületét a magyar nemzet előtt meg nem menti, én, és igen sokan átmegyünk reform. atyánkfiához, 's megszűnünk tagjai lenni azon egyháznak, melly magát magyar nemzetellenes érdekekkel identificálja”*.²⁸ Bár a szlovák történetírás sokszor fanatikus nacionalistának vagy ultranacionalistának állítja be Kossuthot, a szlovákokkal kapcsolatos nézetei nem képviselnek szélsőséges véleményt a korabeli magyar liberális nemesség álláspontjához képest, hiszen ugyanazokat az érveket használja, mint a többiek. Ugyanakkor ezt a véleményt mindenképpen árnyaltabbá teszi az a jellemzés, amelyet a cseh Jozef Vacláv Frič adott Kossuth és Štúr viszonyáról: *„Štúr igazságos tudott lenni szerencsétlen nemzete el-*

²⁶ MÁTEJ, 1960. 91.; PARENIČKA, 1997. 52–56.

²⁷ ŠTÚR, 1946. 27–29., 36–43.

²⁸ KOSSUTH, 1910. 357.

lenségeihez és éppen ő volt az, aki felhívta a figyelmet a magyar hazafiak sok ragyogó tulajdonságára, különösen pedig Kossuth többéves agitációjának demokratikus irányára.”²⁹

Štúrt ugyan eltávolították a pozsonyi evangélikus líceumból, az általa létrehozott új irodalmi nyelvnek köszönhetően neve továbbra is napirenden maradt. Bár ez még csak kezdeti stádiumban volt, de értelmiségi körökben már többen használták a cseh helyett, ami nemcsak az általuk kiadott könyvek és sajtótermékek olvasását jelentette, de a Štúr-féle politikai irány követését is. E nyelvváltozat elterjedésének megakadályozására a bányai kerület 1846. augusztus 11-én több határozatot is hozott, miszerint továbbra is kell a bibliai nyelvet használni a képzés és a mindennapok során, legyen e nyelv kellő ismerete a papjelöltek esetében a felszentelés alapkövetelménye, legyen egy cseh bibliai nyelven írt hírlap, semmiféle könyvet vagy újságot ne vegyenek, ami a Štúr-féle nyelven íródott, a tanítók és a papok pedig lépjenek föl ezek terjesztése ellen.³⁰

Az utolsó rendi országgyűlésen a szlovák nemzeti mozgalom vezetője, Ľudevít Štúr, Zólyom szabad királyi város követeként vett részt. Programját *Reményeink és kérelmeink az alakuló országgyűléshez* címmel, nyolcrészes vezércikk-sorozatban ismertette, amely a *Slovenskje Národňje Novin*ben jelent meg 1847. október 8. és november 2. között.³¹ Ebben két nagy témakörrel foglalkozott, a polgári átalakulással, és ezen belül a városok helyzetének rendezésével, illetve a szlovák nemzeti követelésekkel. Az első tekintetében lényegében Kossuthal azonos platformon volt,³² míg az utóbbi nagyjából megegyezett a korabeli nemzetiségi mozgalmak célkitűzéseivel (anyanyelv használatának kérdése az oktatásban és a közéletben), egy-két speciálisan szlovák követelést is tartalmazott (az alkoholizmus, illetve a pálinkafőzés elleni harc). Štúr az oktatásügy kérdését

²⁹ FRIČ, 1951. 63.

³⁰ RAPANT, 1943. II. 612–615.

³¹ Štúr vezércikk sorozata, a *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu* 1847. október 8., 12., 15., 19., 22., 26., 29., és november 2-án jelent meg lapjában a *Slovenskje Národňje Novin*ben. ŠTÚR, 1954. 322–346.

³² ŠTÚR, 1954. 322–325., 330–335.

komplex módon szemlélete, és javaslatai az oktatási rendszer valamennyi fokozatára kiterjedtek az elemi oktatástól egészen legfelső szintű képzésig. Ez a középfokú oktatás esetében azt jelentette, hogy síkra szállt a hit- és erkölcsstan anyanyelven történő oktatásáért, illetve szlovák nyelv tanításának bevezetéséért a szlovák régió középfokú oktatási intézményeiben, amivel maximálisan figyelembe vette a korabeli reálpolitikai lehetőségeket.³³

A modern, polgári alkotmányt bevezető áprilisi törvények a közoktatás ügyét sem rendezték, az irányítás viszont a felelős magyar kormány kezébe került. Az oktatással kapcsolatos irányelvek meghatározására Eötvös 1848 nyarán összehívta a nevelésügyi kongresszust, mely 1848. július 20–24. között tartotta ülését Pesten. A középfokú oktatás kérdéseivel a Tavasz Lajos elnöklete alatt ülésző középiskolai szakosztály foglalkozott, amely állást foglalt a tudományos műveltséget nyújtó és az egyetemre felkészítő, humán- illetve reáloktatáson alapuló, érettségivel záródó, hétéves gimnáziumi képzés bevezetése mellett. Ezzel egyidejűleg az elsősorban a szaktanítást figyelembe vevő oktatásra, az osztálylétszámok 50 fős maximálása, a tanárok igazgatóválasztási joga, a tanári állások megpályáztatása, valamint az iskolai szertárak és könyvtárak fejlesztése is napirendre került.³⁴ A szakosztály a nyelvkérdésben is állást foglalt, és a *Javaslat* 5. pontja szerint „a középtanodákban a tanítási nyelv a magyar”.³⁵ 1848. augusztus 24-én Eötvös rendeleti úton, tíz gimnáziumban kísérleti jelleggel új képzési rendszert vezetett be, amely a hatosztályos képzést leszámítva nagyjából a középiskolai szakosztály javaslatain alapult, de ennek végrehajtását az érintett iskolák elszabotálták, a szeptemberi fordulatnak köszönhetően pedig a közoktatási reformra már nem kerülhetett sor.³⁶

A magyar nemzetiségpolitikai gondolkodásban a forradalom nem hozott fordulatot, és a liberális nemesség változatlanul az „*egy politikai nemzet*” álláspontjára helyezkedett. Ennek alapján – történelmi

³³ ŠTÚR, 1954. 335–343.

³⁴ FELKAI, 1979. 64–65.

³⁵ RAVASZ, 1966. 501–506.

³⁶ FELKAI, 1979. 106–109.; HORVÁTH-KÖTE, 1988. 366–369.

múltjuk és tartományi különállásuk miatt – továbbra is csak a horvátokat ismerte el nemzetnek, a többi nemzetiséget nem, de a korabeli európai gyakorlattal ellentétben nem vonta kétségbe az önálló kulturális élethez való jogukat. Ez alól viszont éppen a szlovákokkal szemben folytatott gyakorlat jelentett kivételt, hiszen a Štúr-féle irányzattal kapcsolatban használt pánszláv címke lényegében megfosztotta őket ettől a lehetőségtől. Ráadásul e teória alapján a korabeli magyar vezetés abban a tévhitben volt, hogy a társadalmi átalakulás és az egyéni jogok biztosítása a nem magyar anyanyelvűek önkéntes és automatikus asszimilációjával jár majd.³⁷ Ez viszont csak a magyarországi németek és a zsidók esetében következett be, a kollektív jogokban gondolkodó többi nemzetiség esetében nem, így a magyar kormány 1848 tavaszán értetlenül állt az egyre erősödő nemzetiségi mozgalmakkal szemben, a megoldással pedig 1849 nyaráig adós maradt. A legfontosabb nemzetiségi követelések a nyelvhasználatlaltal és az oktatással voltak kapcsolatosak, de áprilistól kezdve fokozatosan előtérbe kerültek az önálló nemzetiségi tartományok kialakítását célzó törekvések, és a továbbiakban már ez lett a fő követelés. A Batthyány-kormány által követett gyakorlat általános volt a korabeli Európában, hiszen a többi liberális kormány is az intézményrendszer átalakításától és az egyéni szabadságjogok megadásától várta a megoldást. Ráadásul kontinensünkön ekkor még példák sem voltak arra, hogy hogyan kell a nemzetiségi kérdést engedelményekkel rendezni, és még csaknem egy évig kellett várni, hogy az első liberális válaszok megszülessenek (a frankfurti és a kremsieri alkotmány, a magyar nemzetiségi törvény).³⁸

Mivel a nemzetiségi oktatás ügye változatlanul tisztázatlan maradt, így – 1848 márciusától kezdve – ennek rendezése szlovák részről is valamennyi felhívásban és petícióban ott szerepelt. Az első

³⁷ „Mind a szabad alkotmányban, mind a terhek egyenlőségében, mind az urbér megszüntetésében, mind azon kárpótlás iránt, mellyet az álladalom az urbéri javadalmakért nyújt, minden magyar koronához tartozó népek egyetértének, és ez érdekekben olvadnak össze.” Kossuth Lajos beszéde az országgyűlésen, 1848. március 28-án. KOSSUTH, 1951. 699.

³⁸ SZÁSZ, 1998. 318–319.

ilyen jellegű iránymutatást Lúdevit Štúr adta a *Slovenskje Narodnje Novin*ben március 31-én megjelent *Új kor* című vezércikkében. Ebben nagyra értékelte a polgári átalakulást, az új helyzetet pedig szlovák szempontból elemezte. Írásában csak az új alapelveket szögezte le, konkrét program gyanánt pedig egy később kidolgozásra kerülő dokumentumot jelölt meg.³⁹ Az új helyzetben megoldásként egyrészt a hagyományos utat javasolta, tehát a vallás- és közoktatási miniszterhez benyújtandó folyamodványokban látja a gondok orvoslását, mert „*kultúrát és műveltséget akarunk szegény, elhanyagolt nemzetünk számára is*”. Ugyanakkor a hagyományos petíciós politikán túllépve nemzeti érdekeik képviselőjét már nem csak a kormánytól remélték, hanem az áprilisi törvények biztosította lehetőségekkel élve egy szlovák frakciótól kialakításától is a népképviselői országgyűlésben,⁴⁰ melynek tagjai „*az ország gondjairól ugyanúgy gondolkodnak, akik nem szégyenkeznek nemzetünk miatt, de látják nagy elmaradását, ismerik művelődési szükségleteit*”.⁴¹

A forradalom után szlovák nemzeti mozgalom középiskolával kapcsolatos követelése is minőségi változást mutatnak a reformkori célokhoz képest. Ekkor már Štúrek nem elégedtek meg a nyelvi intézetek felállításával és az anyanyelvű vallásoktatással, hanem tisztán szlovák tannyelvű gimnáziumi hálózat kiépítése, illetve a líceumon belüli nyelvi tanszékek felállítása volt a cél, amely követelés valamennyi felhívásban és petícióban ott szerepelt (március 28. Liptószentmiklós [A liptói kérelmek], április 9. Bécs [Hurban kiált-

³⁹ A szóban forgó dokumentum a Jozef Miloslav Hurban-féle *Szlovák testvérek* című kiáltvány volt, amelyeket a szerző április 9-én, a bécsi szláv kongresszuson elhangzott beszédében ismertetett. Ez, tartalmát tekintve, az 1848. március 28-án elfogadott liptószentmiklósi petíción alapult, amely alapvetően nyelvi követeléseket tartalmazott, illetve petíciós mozgalom szervezésére és támogatására szólította fel a szlovákokat.

⁴⁰ Štúrnak ez az elgondolását több ekkor született petíció is tartalmazza (Liptói kérelmek, Hurban kiáltványa, A szlovák nemzet kérelmei Nyitra megyében, A szlovák nemzet kérelmei stb.) számolva az új alkotmány biztosította lehetőségekkel, bár ezt csak érdekes módon csak két esetben hangsúlyozták ki külön, és ezen dokumentumoknak Hurban, Štúr egyik legközelebbi társa volt a szerzőjük.

⁴¹ ŠTÚR, 1954. 358–362.

ványa], április 24. Geczél [Az árvai kérelmek], április 28. Brezova [A szlovák nemzet kérelmei Nyitra megyében], május 2. Pozsony [Javaslat az országgyűlésnek és a vallás- és közoktatásügyi miniszternek benyújtandó szlovák kérelmekre], május 7. Breznóbánya [A breznóbányai szlovákok kérelme], május 10. Liptószentmiklós [A szlovák nemzet kérelmei].⁴²

A szlovák nemzeti mozgalom programját több gyűlés és találkozó után 1848. május 11-én Liptószentmiklóson fogalmazta meg, ahol etnikai alapú szlovák tartományt, önálló tartománygyűlést, szabad nyelvhasználatot az országgyűlésen, a megyei tanácskozásokon és a hivatalokban, anyanyelvi oktatási hálózatot kiépítését, szlovák nyelvű őrser eget saját zászlóval, általános választójogot és cenzus nélküli sajtószabadságot követeltek.⁴³

A Štúr-féle szlovák nemzeti mozgalom oktatási programját a legteljesebben a liptószentmiklói petíció 6. pontja foglalta össze, amely szintén teljes, szlovák nyelvű oktatási hálózatot követelt a népiskoláktól az egyetemekig.⁴⁴ Ez a korabeli szlovák társadalom fejlettségi fokát tekintve nagyon komoly kétségeket vet föl, hiszen ekkor még nem volt megfelelő létszámú és képzettségű, szlovák anyanyelvű tanár, akik a szlovák nyelvű oktatás bevezetése esetén ezekben az intézményekben taníthattak volna. Ráadásul az egységes, mindenki által elfogadott szlovák irodalmi nyelv 1848-ban lényegében még nem is létezett, csak köznép által használt három nagy regionális nyelvjárás, illetve másik három, főként értelmiségi körökben, írásban alkalmazott variáns így bármelyik változat elfogadása rendkívül

⁴² A felsorolásban említett dokumentumokra ld. RAPANT, 1937. II. 53., 118–119., 139–140., 168–169., 185., 204.

⁴³ RAPANT, 1937. II. 202–205.

⁴⁴ „Követeljük a nemzeti iskolák tökéletes bevezetését, mégpedig mind általános (elemi) iskolákként, mind polgári reáliskolákként, leánynevelő intézeteként, tanító- és papnevelő intézeteként, továbbá felsőbb irodalmi intézeteként, nevezetesen: gimnáziumoként, líceumoként, akadémiákként, műszaki főiskolákként és egy egyetemét. Mind-ezen az intézményeket a tanszabadság alapján kell létrehozni: az oktatási nyelv pedig a szlovák nemzet fiai és leányai számára nem lehet más, mint a szlovák, hogy ezen az alapon a szlovák nemzethez és az országához hű fiakat nevelhessen magának.” RAPANT, 1937. II. 204.

heves vitákat gerjesztett volna szlovák oldalon. A legtöbb kétségre azonban a petíció 7. pontja ad okot, amely szerint „*a magyar megyék területén található iskolákban és felsőbb és alsóbb irodalmi intézetekben a magyarok számára alapítsanak szlovák nyelvi tanszékeket, a szlovák megyék pedig magyar nyelvi tanszékeket a szlovákok számára, hogy így ezek a nemzetek közeledjenek egymáshoz, nevezetesen, hogy az országgyűlésen a magyarul beszélő magyarokat a szlovákok, a szlovákul beszélő szlovákokat pedig a magyarok megérthessék*”.⁴⁵ Ez a követelés teljesen irreális volt, hiszen a szlovák nyelvnek egyáltalán nem volt olyan közéleti szerepe, mint korábban a latinnak vagy a forradalom idején a magyarnak és a németnek. Ráadásul ez azt szolgálta volna, hogy a magyarral azonos közéleti súlyt kapjon, ami eleve elfogadhatatlanná tett mindennemű oktatással kapcsolatos követelést a Batthyány-kormány számára, a petíció többi pontjáról nem is beszélve. A lipcsei petíció tartalmát tekintve egyáltalán nem tekinthető egy reális, kompromisszumra törekvő, a korabeli politikai viszonyokat figyelembe vevő programnak, így ez még tárgyalási alapot sem jelenthetett a korabeli magyar fél számára. Nem véletlen, hogy még Seaton-Watson, a szlovákok nagy támogatója is úgy értékelte a lipcsei petíciót, hogy „*a program különös keveréket alkot. A kéréseken végighaladva, az utolsó három pont kivételével*⁴⁶ [...] *a többi csak irreálisnak és eltúlzottnak tekinthetjük. Ennek bizonyítéka, hogy alkotói a pillanatnyi eufória hatása alatt cselekedtek, és szöges ellentétben álltak a gyakorlati lehetőségekkel*”.⁴⁷

A lipcsei petíciót követően a magyar kormány, élve a május 5-én meghirdetett statárium adta lehetőségekkel Štúr, Hodža és Hurban ellen elfogatóparancsot adott ki,⁴⁸ ami végleg lezárta a tárgyalásos megegyezés lehetőségét a magyar kormány és a szlovák

⁴⁵ RAPANI, 1937. 204.

⁴⁶ A sajtó- és a gyülekezési szabadság, valamint az általános választójog.

⁴⁷ SCOTUS, 1995. 111–112.

⁴⁸ Egyes szlovák szerzők állításával szemben a statáriumot nem a lipcsei petícióra válaszul hirdették meg, hanem a Felföldön tavasszal lezajlott pogromok miatt 1848. május 5-én. ŠKVARNA, 1997. 105.

nemzeti mozgalom között. Erre viszont, függetlenül a lipcés nemzetiségi program irreális követeléseitől és Štúrék magatartásától amúgy volt lehetőség, mivel a magyar politikai elit a reformkori hagyományoknak megfelelően a szlovák nemzeti mozgalmat változatlanul nem tekintette partnernek, hanem továbbra is elintézte egy pánszláv jelzővel. Batthyány-kormány ugyanis már első minisztertanácsi ülésén, 1848. április 12-én foglalkozott a Felföldről érkezett jelentésekkel, amelyek hírt adtak a helyi szlovák megmozdulásokról. Ennek alapjául a selmecbányai polgármester jelentése szolgált, aki arról adott hírt, hogy a városban egy szlovák származású diák a cseh bányászokat felkelésre bujtogatja, illetve egy szlovák nyelvű iskola-dráma előadására készülnek a diákok, valamint mellékelte Štúr *Újkor* című írását is. E két, tartalmában gyökeresen különböző történet a Batthyány-kormány egy kalap alá véve úgy értékelte, hogy „*a fellejtett részletek egyedül a panslavistikai irány kifejtésének látványai*”, ami jól jelezte a szlovákok megítélésével kapcsolatos reformkori tradíciók továbbélését és a tárgyalások lehetetlenségét.⁴⁹ Az ő esetükben, a szerbekkel vagy a románokkal ellentétben nem is került sor semmiféle közeledési kísérletekre, bár egy ilyen kapcsolatfelvételtől maga Štúr is elzárkózott.

Rendkívül érdekes az az elképzelése, amit Teleki László, a lengyel Adam Czartoryski herceghez írt levelében vázolt 1849. március 7-én az elszalasztott szlovák-magyar kiegyezésről. Véleménye szerint a „*szlovákok a községi alkotmányban, az esküdtészekben, a népképviselőben, megtalálhatták volna a legbiztosabb kezességet és a teljes tan- és hitszabadság eloszlathatta volna őszinteségünk tekintetében utolsó kétségeiket*”.⁵⁰ A Teleki-féle elképzelés kompromisszumos jellege ellenére szintén irreális volt, mert kollektív jogokban, majd a magyaroktól való elszakadásban gondolkodó szlovák nemzeti mozgalom számára ez a forradalom után már nem jelenthetett tárgyalási alapot sem.

⁴⁹ KOSSUTH, 1957. 22–23.

⁵⁰ TELEKI, 1961. II. 22.

Az elfogatóparancs miatt a három szlovák vezető kénytelen volt elmenekülni az országból, és a prágai szláv kongresszuson való részvétel, majd a szerbekkel, a horvátokkal, illetve a császári udvarral történő egyeztetés után szeptember 16-án Bécsben megalakították a Szlovák Nemzeti Tanácsot. Ennek vezetésével egy önkéntes egység alakult, mely alatt császári oldalon vett részt a szabadságharcban (1848. szeptember 18–29., 1848. december 4.–1849. április, 1849. augusztus–november), noha az egység csak meglehetősen szerény hadászati eredményekkel büszkélkedhetett.⁵¹ Ugyanakkor 1849 márciusában három kormány megbízottat is kinevezett az uralkodó Ján Kollár, Ján Hlavač és František Hánrich személyében, akik a konzervatív Majláth János koordinálásával tanácsadóként tevékenykedtek a szlovákokkal kapcsolatos ügyek megoldásában.

A téli hadjáratban elért császári sikerek hatására a szlovák felkelés vezetői úgy vélték, hogy a magyar szabadságharcot leverték, és ezután a birodalom újrendezése következik. A továbbiakban lényegében mindent ennek az elképzelésnek rendeltek alá, és március elejére egy újabb felségfolyamodványt dolgoztak ki, amelyben az államjogi rendezés kérdése dominált, vagyis: az ausztrószlavizmus jegyében az uralkodótól egy Magyarországtól független, önálló Szlovák Nagyfejedelemség létrehozását kérték. A tervezett felségfolyamodvány 6. pontja foglalkozott az oktatás kérdésével, mely szerint „*az alsóbb és felsőbb iskolák, valamint Szlovákia közéleti nyelve általában, a saját nemzeti nyelve, azaz a szlovák legyen*”.⁵² A március 4-én kiadott oktrojált alkotmány azonban új helyzetet teremtett, ezért az elkészített beadványt át kellett dolgozni. Az új változatot március 20-án, Olmützben, a Jozef Kozáček vezette harminc fős delegáció nyújtotta át Ferenc Józsefnek, és birodalmon belüli nemzeti egyenjogúságot, a szlovák területek Magyarországtól való elkülönítését, saját közigazgatást és tartománygyűlést, valamint a magyar hivatali nyelv teljes eltávolítását kérték az uralkodótól. Ezen belül

⁵¹ GABRIEL, 1999. 72–97., 103–118.; ARATÓ, 1971. 53–56., 70–75.; CAMEL, 1992. 49–63., 73–78., 88–93.

⁵² BOKES, 1962. 60–62.

nem foglalkoztak semmiféle oktatási kérdéssel, hanem az oktrojált alkotmány 71. §-ra hivatkoztak,⁵³ amely szerint „*minden nemzetiség 's a' tartományban divatozó nyelvek egyenjogúsága a' nyilvános és polgári élet minden viszonyaiban czélszerű intézmények által biztosittatik. Különös szabály rendezendi ezen viszonyokat*”.⁵⁴

Érdekes módon a három kormány megbízott a felségfolyamodványban foglaltakat csak a szabadságharc leverése után tartotta megvalósíthatónak, ezért a március 19-i felségfolyamodvány helyett a szlovák tartomány közjogi kereteinek fokozatos kiépítését támogatták (oktatási, kulturális és nyelvi jogok megszerzése, az autonóm tartomány igazgatási szerveinek fokozatos kiépítése stb.).⁵⁵ Ennek jegyében készítettek március folyamán mindhárman egy-egy beadványt az aktuális teendőkről, valamint mindhárman állást foglaltak a teljes, anyanyelvű iskolahálózat kiépítése mellett, de érdekes módon ketten a bibliai cseh nyelv bevezetését támogatták.

Magyar részről 1849. július 28-án, Szegeden ugyan megszületett a nemzetiségi törvény, de ez csak nyelvi, kulturális és oktatási jogokat adott, a középfokú oktatás kérdésével viszont egyáltalán nem foglalkozott. Ez, megkésettsége miatt, nem lehetett hatással a szlovák politikusokra, akik ekkor már az esetleges államjogi rendezés bűvöletében éltek, bár ők már korábban is csak Béccsel számoltak.

A forradalom leverése után a Szlovák Nemzeti Tanács augusztus 22-én újra benyújtotta kívánságait. Ezek alapgondolata az volt, hogy az autonóm szlovák területeket különítsék el Magyarországtól, és ugyanígy foglaltak állást a kormány megbízottak is szeptember 10-i memorandumukban. Ennek támogatására szeptember–október folyamán petíciós mozgalom kezdődött, és a szlovák kívánságokkal küldöttségek sora indult Bécsbe. Ez egyben a szlovák nemzeti mozgalom „erejét” is demonstrálta. A benyújtott felségfolyamodványok viszont egymástól meglehetősen eltérő véleményeket fogalmaztak meg éppen a szlovák koronatarományjal kapcsolatban, ezért egy

⁵³ BOKES, 1962. 62–63.

⁵⁴ GYŰJTEMÉNY, 1849. I. füzet 58.

⁵⁵ BOKES, 1962. 63–81.; különösen: 65., 66–67., 73.

közös petíciót készítettek, amelyet október 7-én nyújtottak át az uralkodónak. A várva várt eredményt azonban sem a mozgalom, sem az újabb felségfolyamodvány nem hozta meg, és a Vajdaság mintájára nem jött létre sem az önálló szlovák koronatartomány, sem az szlovák autonóm terület, mindössze a Felföldet osztották két közigazgatási körzetre.⁵⁶

A középiskolával kapcsolatos tervek a szabadságharc leverése után a háttérbe szorultak, és mindössze Ján Kollár Felix Schwarzenberg miniszterelnök számára készített szakvéleményében van egy tervezet ezzel kapcsolatban. Ebben a szlovák régió új berendezését vázolja részletes megoldási javaslatot nyújtott a nyelvi és oktatási problémákra is. Ennek alapján Kollár a Felföldet négy kerületre, az alsó- és felsővági, a bányai, tarnaira osztotta, ezeket pedig további körzetekre. A Kollár-féle középfokú oktatás koncepciója az volt, hogy a kerületekben egy-egy főgimnáziumot, a körzetekben pedig egy-egy algimnáziumot kell létesíteni. (II. számú melléklet). A szerző ebben részben a már létező, részben a létesítendő iskolákat vette alapul, de számolt az ország területén elhelyezkedő szlovák enklávékkal is (Pesti: Pest-Buda, Békési: Szarvas, Bácskai központ: Pétervárad).⁵⁷

A Kollár-féle tervezetnek azonban nem lett meg az eredménye, holott ebben az időszakban több olyan rendeletet is született (Geringer-féle körrendelet, Entwurf, Thun-féle reform), amelyek a középfokú oktatás modernizációja mellett az anyanyelvi oktatást részesítették előnyben. Ugyanakkor egy neoabszolutista összbirodalom támogatóinak részéről voltak már ekkor is olyan vélemények, hogy csak a tárgyak egy részét tanítsák anyanyelven, a többit pedig németül. 1853-tól kezdve az utóbbi felfogás hívei kezdtek előtérbe kerülni, és 1856-ra a német mellett a szlovák, a többi nemzetiségi nyelvhez hasonlóan ismét csak az alsóbb gimnáziumi osztályokban használt segédnyelvvé vált, ami egészen a Bach-rendszer bukásáig tartott.⁵⁸

⁵⁶ BOKES, 1962. 91–97.; CAMEL, 1992. 95–104.

⁵⁷ BOKES, 1962. 110–111.

⁵⁸ DEÁK, 2000. 258–271.

I. számú táblázat
*Gimnáziumok a szlovák régió területén 1844-ben*⁵⁹

Katolikus gimnáziumok				
hely	jelleg	típus	oktatási nyelv	segédnyelv
Bártfa	ferences	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Besztercebánya	királyi katolikus	nagygimnázium	magyar	szlovák-német
Brezsnóbánya	piarista	kisgimnázium	latin	–
Eperjes	minorita	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Érsekújvár	ferences	kisgimnázium	magyar	–
Kassa	premontrei	nagygimnázium	magyar	–
Kisszeben	piarista	nagygimnázium	latin	–
Körmöcbánya	ferences	nagygimnázium	latin	szlovák-német
Léva	piarista	nagygimnázium	magyar	–
Lőcse	premontrei	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Nagyszombat	bencés	nagygimnázium	magyar	–
Nyitra	piarista	nagygimnázium	magyar	szlovák
Podolin	piarista	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Pozsony	bencés	nagygimnázium	magyar	–
Pozsonyszentgyörgy	piarista	kisgimnázium	magyar	–
Privigyé	piarista	nagygimnázium	magyar	–
Rózsahegy	piarista	kisgimnázium	magyar	–
Rozsnyó	premontrei	nagygimnázium	magyar	–
Selmecbánya	piarista	nagygimnázium	magyar	–
Szokolca	ferences	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Trencsén	piarista	nagygimnázium	magyar	szlovák
Zsolna	ferences	nagygimnázium	latin	–

⁵⁹ MÉSZÁROS, 1988. 151–277.

Protestáns gimnáziumok és líceumok				
hely	jelleg	típus	oktatási nyelv	segédnyelv
Bártfa	evangélikus	kisgimnázium	magyar	–
Besztercebánya	evangélikus	nagygimnázium	magyar	német-szlovák
Eperjes	evangélikus	líceum	magyar	–
Igló	evangélikus	nagygimnázium	német	szlovák-magyar
Késmárk	evangélikus	líceum	német	magyar
Losonc	református	líceum	magyar	–
Lőcse	evangélikus	líceum	latin	német-szlovák
Modor	evangélikus	nagygimnázium	magyar	–
Osgyán	evangélikus	nagygimnázium	magyar	–
Pozsony	evangélikus	líceum	magyar	német
Rimaszombat	református	nagygimnázium	magyar	–
Rozsnyó	református	nagygimnázium	magyar	–
Selmecbánya	Evangélikus	líceum	magyar és szlovák	–
Sajógömör	Evangélikus	kisgimnázium	magyar	–

II. számú táblázat
*Ján Kollár tervezete a bécsi udvar számára*⁶⁰

Algimnáziumok		
Kerület	Körzet	Város
Alsóvágmenti	Pozsonyi	Modor
	Nyitrai	Nyitra
	Trencséni	Trencsén
Felsővágmenti	Turóci	Mósóc vagy Turócszentmárton
	Liptói	Liptószentmiklós
	Árvai	Alsókubin
	Kysucký	Zsolna

⁶⁰ Kollár javaslata az egész ország területére kiterjedt, én azonban a témaválasztásnak köszönhetően csak a Felföld területén található középfokú oktatási intézményeket vizsgáltam. BOKES, 1962. 110–111.

Algimnáziumok

Kerület	Körzet	Város
Bányai	Zólyomi	Besztercebánya
	Barsi	Körmöcbánya
	Esztergomi	Esztergom
	Honti	Selmecbánya
	Újváry	?
	Gömöri és Kishonti	Csetnek vagy Jolsva
Tornai	Szepesi	Lőcse
	Sárosi	Eperjes
	Zempléni	Homonna
	Abaúj	Kassa

Főimnáziumok és líceumok

Kerület neve	Az iskola helye
Alsóvági	Nyitra
Felsővági	Liptószentmiklós
Bányai	Besztercebánya
Tornai	Eperjes
Ruszin-szláv	Munkács

AMBRUŠ

1954.

Listy Ľudovita Štúra. 1. kötet. Szerk. AMBRUŠ, Jozef. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1954.

ARATÓ

1960

ARATÓ Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840–1848*. Budapest, Akadémiai, 1960.

1971

ARATÓ Endre: *Egykorú demokratikus nézetek az 1848–1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról (Az 1848–1849. évi szlovák nemzeti mozgalom értékeléséről folytatott vitához)*. Budapest, Kossuth, 1971.

BAKOŠ

1957

Ľudovit Štúr ako vychovávateľ a bojovník za slovenskú školu (Školské pomery na Slovensku v tridsiatych až päťdesiatych rokoch 19. storočia). Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1957.

BÉNYEI

1994

BÉNYEI Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon*. Debrecen, Csokonai, 1994.

BOKES

1962

Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. Zost. BOKES, František. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1962.

CAMBEL

1987

Dejiny Slovenska. 2. kötet. Red.: CAMBEL, Samuel. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1987.

1992

Dejiny Slovenska. 3. kötet. Red.: CAMBEL, Samuel. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1992.

CSAPLÁROS

1977

CSAPLÁROS István: *A felvilágosodástól a felszabadulásig*. Budapest, Magvető, 1977.

- DEÁK**
2000 DEÁK Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás” Kormányzati politika Magyarországon 1849–1860. Budapest, Osiris, 2000.
- FELKAI**
1979 FELKAI László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest, Akadémiai, 1979.
- FRIČ**
1951 FRIČ, Jozef Vacláv: *Emlékeim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1951.
- GABRIEL**
1999 GABRIEL, Viktor: *1848–49 legendája a szlovák történetírásban*. Pozsony, Kalligram, 1999.
- GYÚJTEMÉNY**
1849 *Gyűjteménye a' Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek*. Hivatalos kiadás, Buda, 1849.
- HUČKO**
1988 HUČKO, Ján: *Život a dielo Ludovita Štúra*. Martin, Osveta, 1984.
- KORNIS**
1927 KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. Budapest, k.n., 1927.
- KOSÁRY**
1989 KOSÁRY Domokos: *Nemzeti fejlődés, művelődés, európai politika*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1989.
- KOSSUTH**
1951 *Kossuth Lajos összes munkái. 11. kötet: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. 1847/48.* Szerk. BARTA István. Budapest, Akadémiai, 1951.

- 1957** *Kossuth Lajos összes munkái. 12. kötet: Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban.* Szerk. SINKOVICS István. Budapest, Akadémiai, 1957.
- KOVÁCS**
- 1973** KOVÁCS Endre: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában.* Budapest, Gondolat, 1973.
- KOVÁČ**
- 1998** KOVÁČ, Dušan: *Dejiny Slovenska.* Praha, Lidové Noviny, 1998.
- MÉSZÁROS**
- 1988** MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948 (általánosan képző iskolák).* Budapest, Akadémiai, 1988.
- HORVÁTH–KÖTE**
- 1988** *A magyar nevelés története.* Szerk. HORVÁTH Márton–KÖTE Márton. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.
- MAGYAR TÖRVÉNYTÁR**
- 1896** *Magyar Törvénytár. Az 1836–1868 évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat, 1896.
- MARKUSOVSZKY**
- 1896** MARKUSOVSZKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház múltjával.* Pozsony, k.n., 1896.
- MÁTEJ**
- 1960** *Matej a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia. (Výber článkov a dokumentov).* Szerk. MÁTEJ, Jozef. Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakl'adatelstvo, 1960.
- PARENIČKA**
- 1997** PARENIČKA, Pavol: *Bratislavský exodus In.: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti.* Szerk. SEDLÁK, Imrich. Martin, Matica slovenská, 1997.
- RAPANT**
- 1937** RAPANT, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–1849. Dejiny a dokumenty.* Martin, 1937.

- 1943** RAPANT Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Dejiny a dokumenty*. Liptovský Svätý Mikuláš, Tranoscius, 1943.
- RAVASZ**
1966 *Dokumentumok, a magyar nevelés történetéből 1100–1849*. Szerk. RAVASZ János. Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.
- ŠKVARNA**
1997 *Lexikón slovenských dejín*. Szerk. ŠKVARNA, Dušan. Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakl'adatelstvo, 1997.
- ŠTÚR**
1946 ŠTÚR, Ľudovít: *Žaloby a ponosy slovákov v Uhorsku na protizákonné prechmaty maďarov*. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská, 1946.
- 1954** ŠTÚR, Ľudovít: *Politické state a prejavy*. Bratislava, Slovenské Vydavateľstvo Krásnej Literatúry, 1954.
- SCOTUS**
1995 SCOTUS Viator: *Národnostná otázka v Uhorsku*. Bratislava, Slovakia Plus, 1995.
- SEDLÁK**
1997a SEDLÁK, Imrich: Ľudovít Štúr a slovenské študentské hnutie In.: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Szerk. SEDLÁK, Imrich. Martin, Matica slovenská, 1997.
- 1997b** SEDLÁK, Imrich: *V letokruhoch národa*. Martin, Matica slovenská, 1997.
- SZÁSZ**
1998 SZÁSZ Zoltán.: A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In: *A magyar országgyűlés 1848–49-ben*. Szerk. SZABAD György. Budapest, KIT Képzőművészeti Kiadó, 1998.
- SZEKFŰ**
1926 SZEKFŰ Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Magyarország újabb-

kori történetének forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.

**TELEKI
1961**

Teleki László válogatott munkái. Szerk. KEMÉNY G. Gábor. Budapest, Szépirodalmi, 1961.